

Δημήτρη Χατζή, Μαργαρίτα Περδικάρη (Το τέλος της μικρής μας πόλης)

Όταν οι Γερμανοί την τουφέκισαν, στις αρχές του καλοκαιριού του 1944, λίγο πριν από την απελευθέρωση, η Μαργαρίτα δεν είχε πατήσει ακόμα τα είκοσι χρόνια της. Το λιγνό κορμί της βάσταξε μ' απίστευτη αντοχή όλες τις κακουχίες της φυλακής, το στόμα της έμεινε κλεισμένο σ' όλα τα μαρτύρια που μαθεύτηκε πως της κάνανε. Και στάθηκε μπροστά στο απόσπασμα χαμογελώντας το πικρό χαμόγελο της οικογένειας των Περδικάρηδων. Αυτό το τελευταίο για το χαμόγελο το 'πε ο παπάς, που, με την απαραίτητη παρουσία του στις θανατικές εκτελέσεις, επικυρώνει, σ' όνομα του Καίσαρος, την απόδοση της ψυχής στο Θεό. Ο ίδιος είπε πως, όταν σήκωσαν τα ντουφέκια, η μικρή Μαργαρίτα κούνησε το χέρι της κ' είπε ένα ακατανόητο καληνύχτα, μάλιστα δεν είπε καληνύχτα, είπε ακριβώς — «καληνύχτα ντε...».

Ήταν η πρώτη γυναίκα στη δική μας πόλη που πέθαινε με τέτοιο τρόπο. Ως τα τότες οι γυναίκες εκεί ξέρανε μόνο να πεθαίνουν αμίλητες στο κρεβάτι ή το στρώμα τους απ' αρρώστιες κι από γεράματα, πεθαίνανε πάνω στη γέννα ή τη λεχωνιά τους, από το μαράζι της φτώχειας, της κακής παντρείας ή της ξενιτιάς των αντρών τους και των παιδιών τους — τέτοια πράγματα π' ο καθένας τα βρίσκει πολύ φυσικά. Αν πεις και για τις γυναίκες από το δικό της το σόι, οι γυναίκες των Περδικάρηδων πέθαιναν από γεροντοχτικιό, από κρίσεις νευρικές και καρδιακές — γεροντοκόρες το πλείστον. Τελευταία στο σόι τους η Μαργαρίτα πέθανε κι αυτή ανυμέναια.

Ήτανε δυό χρόνια που 'χε τελειώσει το Αρσάκειο στην Αθήνα, όπου τη στείλανε να σπουδάσει, καθώς ήταν ή αράδα της κ' η παλιά παράδοση της οικογένειας. Γυρίζοντας, διορίστηκε δασκάλα μέσα στην πόλη κ' έμεινε μαζί με τους άλλους στο παλιό δίπατο σπίτι, όπου ζούσαν τα τελευταία απομεινάρια της αξιομνημόνευτης αυτής οικογένειας των Περδικάρηδων, όλοι μαζί και κρατώντας μια μεγάλη κι απλησίαστη αρχοντιά. Κανένας δεν ήξερε μα μήτε κ' οι ίδιοι θα μπορούσαν να πούνε τι λογής ήταν η αρχοντιά τους, τότε την είχανε και τότε τέλος πάντων τη χάσανε. Η κοινωνία μας ωστόσο βρέθηκε αναγκασμένη ν' αναγνωρίσει πώς πάνω σ' αυτό δεν είχανε κάνει κανένα ποτέ στραβοπάτημα, καμιά υποχώρηση, καμιά παραχώρηση.

Οι γυναίκες τους φκιάχναν ακόμα τα μαλλιά τους με την μόδα την παλιακή, πίσω και πολύ ψηλά, πολύ σφιχτά μαζωμένα — «πάπια» που το λέγανε, γιατί 'ταν στ' αλήθεια σαν το κεφάλι της πάπιας αυτός ο σφιχτοδεμένος ο κότσος που πεταζότανε πίσω. Φορούσαν ακόμα τ' αρχοντικά κοντογούνια τους — μαύρο κατηφέ μ' ένα πλατύ σειρήτι, γούνα γκριζωπή, από το γιακά και σ' όλο το πέτο που κατέβαινε και σ' όλο το γύρο, μπροστά και πίσω και με τη μέση σφιχτή, στενή.

Αυτές οι γυναίκες, χωρίς να κατηγοράνε κανέναν στα φανερά — τέτοια πράγματα των παρακατιανών δεν τα καταδέχονταν — ξέραν έτσι να δείχνουν την καταφρόνια τους για τους τυχαρπαστους, τους αμαρτωλούς και τους ξιπασμένους, τραβώντας λίγο τα λεπτά τους τα χείλια, π' ο καθένας το 'βρίσκε καλύτερο να τις σκιάζεται. Ήταν ένα είδος ιερές χήνες του καπιτωλίου για την αρετή της πόλης μας.

Οι άντρες φορούσανε μαύρα κι αυτοί — χειμώνα και καλοκαίρι. Δεν πατούσανε ποτές τους στα καφενεία, συχνάζανε μόνο στα φαρμακεία, τα συμβολαιογραφεία και το Γραφείο των Ελεών της ιεράς Μητροπόλεως — όπως έκαναν οι παλιοί. Κανένας δεν δούλευε και μπορούσαν έτσι να μένουν μακριά από κάθε είδους χυδαίες συνάφειες με

τον όχλο των παρακατιανών και να καταφρονούνε καθετί τωρινό, ανθρώπους και γνώσεις και πράματα. Είχανε κ' οι τρεις τους κάτι μικροσυντάξεις και η οικογένεια ζούσε με αψεγάδιαστη αξιοπρέπεια μ' αυτά τα λίγα που της είχανε μείνει.

Με το δίκιο του λοιπόν, ο καθένας τους λογάριαζε μέσα στα στηρίγματα της κοινωνίας και της πατροπαράδοτης τάξης. Η κλίκα του Μητροπολίτη είχε πάντα κ' έναν Περδικάρη στα ψηφοδέλτια των ενοριακών επιτροπών και με τον καιρό οι αυστηροί κι ανεπίληπτοι αυτοί άνθρωποι είχαν γίνει ένας μόνιμος παράγοντας στη διοίκηση των φιλανθρωπικών ιδρυμάτων της πόλης μας. Ξεχωριστά οι καταστάσεις για τα «βοηθήματα» που μοιραζόντουσαν στους φτωχούς είχε σχεδόν καθιερωθεί να 'χουν πάντα την υπογραφή ενός απ' αυτούς κ' ιδιαίτερα του γιατρού και φιλόσοφου Περικλή Περδικάρη, που λογαριαζόταν για αρχηγός της οικογένειας κ' ήταν επίτροπος στον ιερό ναό του άγιου Αντωνίου, του νεομάρτυρος και θαυματουργού. Εκεί, σ' άωτον το ναό, είχαν δημιουργηθεί κάτι δύσκολα ζητήματα, σχετικά με το ποιος θα πρέπει να παίρνει τα λάδια και τα πρόσφορα που φέρναν οι προσκυνητάδες στον άγιο — ή Μητρόπολη δηλαδή, να τα παίρνει, οι εφημέριοι της ενορίας ή οι κατευθείαν απόγονοι του αγίου. Αναγνωριζόταν απ' όλους πως ο Περικλής Περδικάρης είχε βάλει μια τάξη σ' αυτά τ' ανακατωμένα ζητήματα. Γενικότερα αναγνωριζότανε σ' αυτόν, σαν προνόμιο και σαν χρέος του, να μην έχει στη ζωή του άλλη δουλειά Κάι φροντίδα, όξω απ' την αψηλή αυτή αποστολή της άσκησης της φιλανθρωπίας μέσα στην πόλη.

Γ' αυτόν ακριβώς τον λόγο, όταν πιάστηκε η Μαργαρίτα γίνηκε σούσουρο τόσο μεγάλο. Ο καθένας δυσκολευότανε να πιστέψει πως το χαϊδεμένο στερνοπαίδι των Περδικάρηδων θα μπορούσε να 'ναι ένας παράγοντας τόσο σημαντικός Κάι μάλιστα τόσο έμπιστος μέσαστο κίνημα της Αντίστασης. Η ίδια δεν είχε δείξει και δεν είχε κάνει τίποτα που να την ξεχώριζε από τους άλλους δικούς της, μέσα στα δυο αυτά χρόνια που ζούσε μαζί τους. Πλάσμα καχεκτικό, μαζωμένο, απέραντα μοναχικό, με μια λύπη χυμένη στο πρόσωπο, φαινότανε πιο πολύ να σκιάζεται τούς ανθρώπους, παρά να γνιοιάζεται για το μέλλον της ανθρωπότητας. Θελήσανε, λοιπόν, αμέσως να συνδυάσουνε την υπόθεση με τις κλίκες τις τοπικές, άλλοι να εκθέσουν την κλίκα του Μητροπολίτη, οι μητροπολιτικοί να σπεκουλάρουν πάνω σ' αυτήν, γιομίσανε την πόλη διάφορες διαδόσεις. Η Μαργαρίτα τους έκοψε τ'ό βήχα. Μαθεύτηκε πως αυτό τ' ανέσωτο πλάσμα είχε πει στους Γερμανούς απ' την πρώτη στιγμή πώς ήτανε κομμουνίστρια, πως οι σύντροφοι της ήτανε κι αυτοί κομμουνιστές και πως μάταια θα την βασανίζανε να τους μαρτυρήσει. Όσο για τους Περδικάρηδες, είπε πως αυτοί δεν είχαν ιδέα τι κρυβότανε στο κατώι του σπιτιού τους. Παλιανθρώποι, σπεκουλάντες, κ' οι άλλοι που πάντοτε τα ξέραν όλα ξέμπλεξαν μαζί της. Κατάλαβαν. Η Μαργαρίτα δεν ήταν απ' τον δικό τους τον κόσμο. Η υπόθεση δεν είχε ζουμί γι' αυτούς. Την παράτησαν, λοιπόν, με την ευχαρίστηση πως δε θ' οργούσανε να την ντουφεκίσουν οι Γερμανοί, όπως βαθύτατα ποθούσανε να τούς ιδούνε να κάνουν για όλα αυτά τα καταραμένα αποπαίδια που είχαν πληθύνει — να τα ξεκάνουνε τουλάχιστο προτού να φύγουν.

Απόμεινε μονάχα το μυστήριο, πως γίνηκε και την πιάσανε, πως τη βρήκανε δηλαδή, εκεί μέσα, στην Περδικαρέικη κατακόμβη. Ήταν ολοφάνερο πως κάποιος την είχε προδώσει και γι' αυτό, καθώς λέγανε, οι χωροφυλάκοι, που πήγανε σπίτι, τραβήξανε γραμμή στο κατώι, σα να το 'ξεραν από πριν. Εκεί βρήκαν το μικρό πολύγραφο, κάτι

πάκα χαρτί, σωληνάκια με μελάνι — ένα μικρό εκδοτικό μηχανισμό της παρανομίας. Η Μαργαρίτα τα 'βαζε όλα μέσα σε μια μεγάλη παλιακή κασέλα, που βρισκόταν εκεί πεταμένη από χρόνια και τα σκέπαζε από πάνω μ' ένα σωρό κουρελιασμένα παλιόρουχα. Οι αράχνες κρεμότανε στο ταβάνι, το σαράκι άλεθε σιγά-σιγά την ξεχασμένη κασέλα, ό σκόρος έτρωγε τ' αχρηστεμένα παλιόρουχα. Κανένας άλλος δεν πατούσε ποτές εκεί μέσα.

Πως μπορούσανε, λοιπόν, να τη βρούνε τη μικρή Μαργαρίτα, χωρίς κάποιος να την έχει προδώσει;

Το μαύρο ρούχο της οικογένειας δεν της είχε λείψει κι αυτηνής από πάνω της. Μ' αυτό μεγάλωσε, μέσα σ αυτό πέθανε. Μόνο που το καλοκαίρι, γυρίζοντας απ' τα' Αρσάκειο για τις παύσεις, ερχότανε τα τελευταία χρόνια μ' έναν άσπρο γιακά, πικέ, μεγάλο, που κλειούσε μπροστά στο λαιμό της μ' ένα φιόγκο, κ' οι στενές κορδελίτσες του κρεμότανε κάτω ως το χώρισμα του στήθους, πάνω στο μαύρο ρούχο. Τα μαλλιά, χωρισμένα στη μέση και δεμένα πίσω σφιχτά — λίγο ακόμα και θα 'τανε σαν την «πάπια» — τα μεγάλα τα μάτια τα λυπημένα κάτω απ' το μέτωπο πού στρογγύλευε λίγο, τα μακριά της ποδάκια και τ' άχαρο ντύσιμο, όλα, δίνανε μια εικόνα αδεξιότητας, συστολής, σχεδόν γελοία.

— Έρθε και το μυξιάρικο, κακολογούσανε και κρυφογελούσαν τα κορίτσια της πόλης τις πρώτες μέρες του καλοκαιριού που αρχινούσανε τ' ακούραστο ανεβοκατέβασμα στο δρόμο του περιπάτου, παρέες-παρέες.

Αυτή 'τανε πάντα ολομόναχη. Δεν πλησίαζε κανένα κορίτσι, μήτε τις παλιές συμμαθήτρες, μήτε τα κορίτσια της γειτονίας της, μήτε τις πλούσιες, μήτε τις φτωχές. Ο γυρισμός της το καλοκαίρι δημιουργούσε για την οικογένεια τα πιο δύσκολα ζητήματα. Η Μαργαρίτα δεν ήξερε καθόλου τη ζωή τους, την πραγματική ζωή της αψεγάδιαστα αξιοπρεπούς οικογένειας των Περδικαρήδων μέσα σε κείνο το δίπατο σπίτι που φαινότανε να ρεύει σιγά-σιγά. Κι αφού γίναν έτσι τα πράματα κ' είχε φύγει από κοντά τους μόλις έπαιρνε και μεγάλωνε, τώρα τους ερχότανε δύσκολο να τη φανερώσουν. Χωρίς κι αυτοί να νιώσουνε πως, βρέθηκαν και μέσα στο ίδιο το σπίτι τους μπλεγμένοι μ' αυτό το ψέμα που σκέπαζε τη ζωή τους.

Τον άλλο καιρό, το χειμώνα, η θεία Κατερίνα μπορούσε να σηκώνεται το πρωί να βάζει μια πατσαβούρα βρεμένη πάνω στο ξύλο και να κοπανάει δυνατά με το κιφτεντένι — το μεγάλο μαχαίρι πού κόβουνε τον κιμά — για ν' ακούν οι γειτόνισσες πως αγόρασαν πάλι και φκιάχνανε κρέας στο Περδικαρείκο. Μπορούσαν να κάθονται νηστικοί και μπορούσαν ακόμα να βρίζονται και να φτυούνται. Η Μαργαρίτα, λοιπόν, δεν έπρεπε να έδει τίποτα απ' αυτά. Από την αρχή της άνοιξης ακόμα καταπιάνονταν όλοι να λογαριάσουν τι θα γίνει το καλοκαίρι που θα 'ρθει «το παιδί» — να τοιμάσουν τα ρούχα της, το δωμάτιο, το κρεβάτι της, να μαζευτούν τα λεφτά που χρειάζονταν.

Ο Περικλής πίστευε πάντα πως η θεία Κατερίνα — αδελφή δική του, μεγαλύτερη στα χρόνια, είχε ακόμα κάτι κρυμμένο χρυσάφι. Έπρεπε, λοιπόν, να δώσει για «το παιδί» και να τα δώσει από τώρα και να τα δώσει σ' αυτόν — να 'ναι ήσυχος.

— Όλα, όλα μου τί φάγατε, ούρλιαζε τότες η Κατερίνα, σόι καταραμένο — και σήκωνε τα χέρια της όσο πιο ψηλά την άφηνε η καμπούρα της να τους καταραστεί κι άλλη μια φορά.

Τα δάκρυα ξανάρχιζαν και τρέχαν ποτάμια απ' τα μάτια της, μόνο που της θύμιζε τέτοια

πράγματα, για λεφτά και χρυσάφια. Ο άντρας της —Καναβός και με τ' όνομα— γύρισε καπότες από τη Βλαχιά με μια σακούλα λίρες, σακούλα, όχι σακουλίτσα. Και του ρίχτηκαν οι Περδικαριائي να τον φαν ως το κόκκαλο. Ο άνθρωπος ήρθε κι απόρσεε ήταν και φιλότιμος και λίγο στενόκαρδος και τον πήρε απελπισία και βγήκε μια φορά στο παράθυρο και τις πέταξε τις λίρες στο δρόμο και μαζώχτηκαν οι φτωχοί και τις παίρνανε —να γλυτώσει μονάχα απ' τη ζητιανιά και την κλάψα σας— τον φάγατε τον άνθρωπο, τέτοιον άνθρωπο, σαν τον πλάτανο κι ακόμα ζητάτε απ' την έρημη τη γυναίκα που την ορφανέψατε και την έχετε δω μέσα και...

Ο ιατροφιλόσοφος Περικλής πολύ λίγο μπορούσε να θυμώνει μ' αυτές της τις κατηγορίες για τα παλιά —κάπως υπερβολικές εξάλλου. Ξαναγυρίζοντας την κουβέντα στα τωρινά, θύμιζε στην Κατερίνα πως αυτός-την είχε τώρα στην πλάτη του, όσο που ο θεός να τον λυπηθεί και να την σηκώσει.

— Ψέματα, ψέματα, αγρίευε πάντα ή Κατερίνα για μια τέτοια αδικία. Εσύ ζεις από μένα, με τα λεπτά που παίρνεις απ' τη Μητρόπολη — και να μην ξαναπάς!

— Σσοςσ, ανατρίχιαζε αυτός σ' αυτή την κουβέντα και γύριζε το κεφάλι του τρομαγμένος, μη μπορούσε να τούς ακούσει κανείς.

Ήταν αλήθεια πως ο βασικός πόρος της ζωής του ήταν τα φιλανθρωπικά Ιδρύματα της πόλης. Κάθε φορά που μοιράζονταν τα βοηθήματα στους φτωχούς -έβαζε κι αυτός στη τσέπη ένα στρογγυλούτσικο ποσό. Όχι φυσικά -για λογαριασμό του, μα γι' αυτή τη θεία την Κατερίνα που 'ταν χήρα, για την άλλη, ..την ξαδέρφη τη Φωτεινή που 'ταν η καημένη γεροντοκόρη, για την Αντιγόνη, τη μάνα της Μαργαρίτας που περιέμενε πάντα τη σύνταξη της... Αποδείξεις γι' αυτό το ποσό δεν υπογραφότανε — το βοήθημα σε τέτοια ευυπόληπτα πρόσωπα λογαριαζότανε μυστικά με ευθύνη της αυτού Σεβασμιότητας. Σε αντάλλαγμα ο Περικλής Περδικάρης υπόγραφε ανεξέλεγκτα τις παραφουσκωμένες καταστάσεις που του δίνανε.

Η θεία Κατερίνα τα 'ξερε αυτά και σε τέτοιες περιπτώσεις θυμότανε πάντα να ζητήσει το μερτικό της για ν' αποστομώσει τον Περικλή. Η νύφη τους η Αντιγόνη, η μάνα της Μαργαρίτας, χήρα κι αυτή, έμπαινε σε λίγο στη μέση. Ο θείος Στέφανος με το παράλυτο χέρι είχε πάντα την τέχνη ν' αγριεύει περισσότερο τον καβγά τους κ' η κόρη του η Φωτεινή, η γεροντοκόρη, άρχιζε πάλι να μιζοκλαίει γι' αυτή τη μεγάλη απονία των συγγενών της απέναντι στα δυο «κορίτσια», δηλαδή σ' αυτήν και τη Μαργαρίτα. Ο μόνος που δεν έμπαινε μέσα σ' αυτούς τους καβγάδες ήταν ο θείος Βασίλης. Με τρόπο που 'ταν ολότελα μυστικός κι ανεξήγητος τα κατάφερνε, χωρίς να 'χει πεντάρα, να 'ναι πάντα μεθυσμένος.

Ο παραλογισμός και το ψέμα της ζωής Όλης της οικογένειας είχε βρει στη Μαργαρίτα το πρόσχημα που χρειαζότανε. Η ζωή κ' η ευτυχία της Μαργαρίτας ήταν η ζωή κ' η φροντίδα ολονών τους και του καθενου τους ξεχωριστά. Στ' όνομα το δικό της είχανε πια μια ηθική και λογική βάση για να κατηγορούν ο ένας τον άλλον, να βρίζονται, να φτυούνται, να καταριούνται, όλο το χειμώνα.

Με τον ερχομό της το καλοκαίρι ο πόλεμος λυσομανούσε μέσα στο σπίτι — μόνο σιωπηλός τώρα, μουλωχτός, πίσωθ' της, πίσω από τις πόρτες, να μην ακούσει «το παιδί», να μην ιδεί «το παιδί», να μη νιώσει τίποτα. Έξω να βγει, δεν την άφηναν καθόλου μονάχη της — κανένας δεν ξέρει τί μπορεί να της πούνε— πάντα κάποιος βρισκόταν να 'ναι μαζί της. Μέσα στο ίδιο το σπίτι, λίγο να σάλευε, να χανότανε κάπου για λίγο, να

κάνε κάτι ασυνήθιστο — τρώμαζαν όλοι κι αναστατώνονταν. Συχνά τούς είδε να σταματούν απότομα την κουβέντα τους, να κρύβουνε κάτι στα βιαστικά, ν' αλλάζουνε τρόπο μπροστά της. Και να κολλούν αμέσως στα χείλια τους — γι' αυτήν — ένα χαμόγελο μακαριότητας.

Αυτό το ετοιμασμένο ψέμα την τύλιγε, την φάσκωνε από την πρώτη μέρα του γυρισμού της κάθε καλοκαίρι και την έπνιγε. Δεν άνοιγε κανενός τους την πόρτα, δεν έμπαινε στην κουζίνα, δε γύριζε μέσα στο σπίτι, δε ρωτούσε τίποτα — χαμογελούσε σ' όλους κι αυτή. Τον πιο πολύ καιρό κλεινότανε στο δικό της το δωμάτιο, έβαζε την καρέκλα στο παράθυρο, και καθόταν εκεί, χωρίς να κλαίει και χωρίς να διαβάζει. Οι γειτόνοι κ' οι περαστικοί την ξέρανε κάθε καλοκαίρι — όλο το καλοκαίρι — αυτή τη μαραμένη κοριτσίστικη μορφή στο παράθυρο τ' αρχοντικού σαράβαλου των Περδικάρηδων. Το βράδυ ερχότανε κάθε μέρα βαρύ, μουδιασμένο, για όλους μέσα στο σπίτι, σαν το τέρμα μιας δύσκολης κι άκαρπης προσπάθειας — μια μέρα ακόμα.

— Πλάγιασε πια;

— Ναι...

Τότες ησυχάζαμε και πριν να πάνε να κοιμηθούνε, ξεκινούσαν ένας-ένας και περνούσαν να την ιδούν:

— Καληνύχτα, έλεγε προστατευτικά, μισανοίγοντας την πόρτα, ο θείος ο Περικλής.

— Καληνύχτα, έλεγε κι αυτή.

— Καληνύχτα Μαργαρίτα μου, έλεγε τραυλίζοντας λίγο κι ο θείος ο Βασίλης.

— Καληνύχτα θειε.

— Και μη διαβάζεις το βράδυ — τα μάτια σου -γενικώς μη διαβάζεις.

— Γενικώς να μη διαβάζω; .

— Αστρονομία μονάχα.

— Αστρονομία;

— Καληνύχτα, χρυσό και μαλαματένιο, θεοφχημένο παιδάκι, μου, δύο λεφτά πιο ύστερα κ' η θεία Κατερίνα κουνώντας όλο της το κορμί.

— Καληνύχτα θείτσα.

— Καληνύχτα κι ο θείος Στέφανος με το παράλυτο χέρι. Αυτός την κοίταζε πάντα, μέσα-μέσα στα μάτια σα να πάσκιζε να διαβάσει μη κρύβανε τίποτα.

Βιαστική, τάχατες περαστική, έλεγε κ' η Φωτεινή τη μελιστάλαχτη καληνύχτα της.

— Καληνύχτα κι αυτηνής και περίμενε — ποιος άλλος λείπετε ακόμα;

— Μαργαρίτα μου, τώρα καληνύχτα, έλεγε τέλος κ' η μάνα της μ' ένα τόνο κυριαρχικής επιβολής στη φωνή της.

— Αχ καληνύχτα, έλεγε πάλι και τους μετρούσε — πέρασαν όλοι;

Τότες έσβηνε το φως κι άνοιγε μέσα στο σκοτάδι τα μάτια της. .

— Καληνύχτα, ντε, έλεγε μόνη της κ' ένα γέλιο πικρό χαραζότανε πάνω στα χείλια της.

Πριν κοιμηθεί ξαναμετρούσε, κάθε βράδυ, τις μέρες, πόσες λείπαν ακόμα για να γυρίσει στο σκολείο της. Γυρίζοντας το φθινόπωρο, είχε συνηθίσει κ' 'ητανε κ' εκεί μοναχή της, και λυπημένη, με τα μάτια ανοιγμένα, σα να ζητούσανε κάτι να βρουνε, κάτι να ξεδιαλύνουν και μια φλόγα τα 'καιγε μέσα. Τα κορίτσια το ξέρανε πως αυτή μπορούσε να κρατιέται και να σωπαίνει πως ποτές δεν αγρίευε, δεν πεισμάτωνε κι ούτε ξεχνιόταν ποτές της αυτή ν' αμελήσει ν' αναβάλει κάτι. Και ποτέ δεν έπαιζε η Μαργαρίτα. Κάποτε μόνο στο μεγάλο το θάλαμο. Όταν άρχιζαν το βράδυ και ξεφώνιζαν οι άλλες και πετούσαν τα μαξιλάρια αυτή, με τα χέρια περασμένα πίσω απ' το κεφάλι, τούς φώναζε

δυνατά:

— Καληνύχτα, ντε...

Ήτανε τ' αστείο της Μαργαρίτας. Το μοναδικό της αστείο. Και τα κορίτσια χαίρονταν όλα και γελούσαν όλα που τ' άκουγαν. Ο θάλαμος γιόμιζε από την ίδια φωνή, ώσπου να 'ρθει η επιμελήτρια, να σταθεί στην πόρτα να σβήσει το φως και να τους πει κι αυτή μια φορά:

— Καληνύχτα, ντε...

Οι άλλες ησυχάζαμε πια ευχαριστημένες με τ' αστείο της Μαργαρίτας. Αυτή απόμεινε ακόμα με τα χέρια δεμένα πίσω απ' το κεφάλι.

Όταν τέλειωσε πια το σκολεϊό της και γύρισε να μείνει μαζί τους, τότες όλα φανερωθήκανε μοναχά τους, πολύ-πολύ γρήγορα. Στους άλλους μέσα στο σπίτι δε χρειάστηκε μήτε να μιλήσουν γι' αυτά μήτε να της εξηγήσουν τίποτα. Και σ' αυτήν δε χρειάστηκε μήτε να ρωτήσει μήτε και να ξαφνιαστεί. Ήταν όλα σα να τα 'ξερε από πρώτα, από πάντα. Και κάτι περισσότερο ακόμα: σαν έτσι και μόνον έτσι να 'πρεπε να 'ναι.

Οι Περδικαράιοι ριχτήκανε στο μικρό της μιστό — το μοναδικό σίγουρο εισόδημα μέσα στο σπίτι. Αυτή δεν έκανε καμιά προσπάθεια να γλυτώσει. Τους τα 'δωσε όλα — σκέφτηκε πως έτσι, θα 'τανε το καλύτερο και γι' αυτούς και για κείνη. Κι ωστόσο γίνηκε αίτια κι ανακατεύτηκαν πλιότερο ακόμα. Ο τροχός της ζωής τους γύριζε πάλι γύρω απ' αυτήν — μονάχα απ' την ανάποδη πια. Η υστερική αγάπη του παλιού καιρού ζητούσε τώρα με την ίδια υστερία, τ' αντάλλαγμα της.

Η μάνα της πρώτη, διατύπωσε ορθά-κοφτά την αξίωση να μη δίνει τίποτα σε κανέναν από τους άλλους. Να της δίνει τακτικά το μιστό της για να ζήσουν οι δύο τους και να φκιαξουνε και την προίκα της. Ο θειος ο Περικλής διαμαρτυρήθηκε ως το θεό για την ιδιοτέλεια της νύφης του κι απαίτησε να μείνει αυτός, σαν αρχηγός της οικογένειας, ο πραγματικός κηδεμόνας της Μαργαρίτας. Και πολύ περισσότερο μάλιστα πού 'χε γι' αυτό και την ρητή παραγγελία του πατέρα της, προτού να κλείσει τα μάτια του. Πάνω σ' αυτό η θεία Κατερίνα, που δεν είχε καμιά απαίτηση από το «παιδί», αφού τέτοιος ήταν αυτός ο αδελφός της και ζητούσε να της φάει το μιστό της και τέτοια οχιά η νύφη της η Αντιγόνη, αξίωσε να της πληρώσουν οι δύο τους αυτοί, κι όχι «το παιδί», την άξια τριών χρυσών δαχτυλιδιών που τα 'χε πουλήσει για τη σπουδή της Μαργαρίτας. Η ξαδέρφη η Φωτεινή άρχισε κ' έκλαιγε νυχθημερόν για την απονία των συγγενών της. Κάθε βράδυ πήγαινε στο δωμάτιο της Μαργαρίτας ως την ώρα που θα κατάφερνε να την κάνει να κλάψουν μαζί. Ο πατέρας της Φωτεινής, ο θειος Στέφανος με το παράλυτο χέρι, ήταν ο μόνος που δεν ζητούσε τίποτα απ' τη Μαργαρίτα. Προτιμούσε να της αδειάζει κάπου-κάπου την τσάντα, εξασφαλίζοντας πάντοτε ένα ατράνταχτο άλλοθι έτσι που να ενοχοποιούνται όλοι οι άλλοι και να μεγαλώνει η φασαρία που τη χαιρότανε πάντα με την ψυχή του. Ο θειος ο Βασίλης τέλος, ο σοφός αστρονόμος έλυσε τα ζητήματα του απευθείας με τη Μαργαρίτα. Της εξήγησε πατρικότατα πως αυτός δεν είχε ούτε συμφέροντα ούτε διαφορές μέσα στην οικογένεια και δεν είχε πια ούτε ρίζες ούτε ανάγκες σε τούτον τον κόσμο. Ζούσε μόνο με το πνεύμα. Το μόνο που χρειαζότανε ήτανε κάτι για το καθημερινό του ρακί — μικροπράγματα, που μπορούσε να του δίνει ιδιαιτέρως χωρίς να γίνεται θόρυβος. Έτσι — και αυτό ήτανε το μεγάλο μυστικό της ζωής του που της το φανέρωνε γιατί την αγάπαγε τόσο πολύ — θα γλύτωνε ο καημένος από κείνο ν

τον κερατά — εννοούσε τον νεκροθάφτη που μαζί ξέθαβαν τη νύχτα τους πεθαμένους και τους γδύνανε — και στο τέλος δεν του 'δινε τίποτα — τον είχε στο χέρι και τον γελούσε μ' αυτό το λίγο ρακί, τ' άλλα τα 'τρωγε μόνος του.

Αυτό που τα κορίτσια στο σκολειό το λέγανε σπίτι, δεκαεφτά χρονών, η Μαργαρίτα το είδε να γκρεμίζεται ολόβολο πάνω της, μαζί με το καθετί που μπορούσε να 'ναι δεμένο μαζί του — συγγένεια, αγάπη, συμπόνια. Μέσα στους ατέλειωτους καβγάδες της οικογένειας ένα ένα γκρεμιζόντανε κι όλα τ' άλλα. Έμαθε για τον πατέρα της που ίσαμε τότες η μάνα της της έθρεφε την ψυχή με το μεγαλείο και την σοφία του. Ο φαρμακοποιός Γρηγόριος Περδικάρης, ήταν ο βρωμερότερος από τους παιδεραστές μέσα στην πόλη αυτή που δεν είχε και λίγους — παπάδες, επιτρόπους, μαγαζάτορες κι άλλους ενάρετους κ' ευυπόληπτους πολίτες. Στα τελευταία του χρόνια είχε τόσο βουλιάξει μέσα στο πάθος του, που χρειάστηκε να κλείσουν το φαρμακείο και να τον μαζώξουνε σπίτι. Ο Καναβός, ο περιώνυμος σύζυγος της θείας Κατερίνας, ο λιροφόρος, είχε, λέει, σκοτώσει έναν άνθρωπο, στη Βλαχιά. Μπορεί και να μην είχε σκοτώσει, μα στο σπίτι έτσι φωνάζανε. Η θεία Κατερίνα, τον καιρό που έλειπε αυτός, είχε μαγαρίσει το κορμί της μ' ένα τουρκάκι. Μπορεί κι αυτό να μην είχε γίνει, μα στις ώρες του μεγάλου ερεθισμού, οι Περδικάρηδες της το φωνάζανε. Ο θείος ο Περικλής κουβαλούσε ακόμα στο σπίτι το μερτικό του από τα λάδια του Αγίου. Ο θείος ο Στέφανος ήτανε συφιλιδικός από το πάθος που είχε, κι όταν ζούσε η γυναίκα του, στις πιο βρώμικες πόρνες. Άλλα τρομερά και κάπως σκοτεινά πράγματα λεγότανε για τη Φωτεινή. Ο θείος Βασίλης θα μπορούσε στ' αλήθεια να 'ν' ένας άνθρωπος ανάμεσα τους — είχε καρδιά — αν δεν ήταν παραδομένος στην αστρονομία, το μεθύσι και το μίσος για το νεκροθάφτη. Η αρετή των Περδικάρηδων βούλιαζε μέσα στην πιο μεγάλη ανηθικότητα. Η Μαργαρίτα άκουσε κ' έμαθε για τις κλεψιές στη Μητρόπολη, στις εκκλησιές, στο δημαρχείο, για την ατιμία που βασίλευε παντού. Εκκλησία, δικαιοσύνη, διοίκηση, αρχές κι αρχοντικά, γκρεμιζόνταν όλα, όλος ο κόσμος της — αυτός που ήξερε κ' ήταν παιδί του. Τον πρώτο καιρό έκλαψε πάρα πολύ. Κάθε μέρα, κάθε νύχτα. Και κρυφά καμιά φορά στο σκολειό και μέσα στο σπίτι μαζί με τούς άλλους σαν άρχιζαν και κλαίγαν υστέρα απ' τους καβγάδες. Και μοναχή της τη νύχτα. Έβλεπε πως η ζωή της δε θα ξέφευγε ποτές απ' τη μοίρα των Περδικάρηδων — την αρρώστια, την τρέλα, το ψέμα. Κ' έβλεπε ακόμα πως μήτε στη δυστυχία των απλών ανθρώπων δεν θα 'χε αυτή το δικαίωμα. Αυτή έπρεπε να σφίγγει τα χείλια της, να ζει σαν τους άλλους και να κάνει πως τις δέχεται όλες αυτές τις αρχές της πατροπαράδοτης τάξης που είδε να κουρελιάζονται. Αλλιώς, χειρότερη ακόμα καταδίκη την περίμενε μέσα στη μικρή επαρχιακή πόλη, λίγο να ξέφευγε: η γελοιότητα. Γι' αυτό και μέσα στην πόλη, μέσα στο σκολειό της, κανένας δεν την είδε ποτές του να κάνει κάτι, που μπορούσε να την ξεχωρίζει απ' τούς άλλους της οικογένειας.

Σιγά-σιγά, μέρα με μέρα, έφκιασε μέσα της μια ιδέα, την έδεσε, την οργάνωσε μοναχή της, μέρα με μέρα, νύχτα με νύχτα, δάκρυ με δάκρυ: Όλοι τους έχουν στον κόσμο μια χαρά, μιαν ελπίδα, μιαν αγάπη, μιαν αυταπάτη. Αυτή δεν είχε τίποτα. Δεν ήτανε, λοιπόν, σ' αυτό τον κόσμο πλάσμα τόσο ορφανό σαν αυτήν. Ανέσωτη σαν άνθρωπος, ασήμαντη σα γυναίκα, μυαλό λιγοστό και ψυχή φοβισμένη, χωρίς κανένα ταλέντο και χωρίς κανέναν στον κόσμο, και φασκιωμένη μέσα σε χίλια σκοινιά, που, το 'ξερε, μήτε θα μπόραγε μήτε θα πρόφτανε να τα κόψει ποτές της. Μια μοίρα που δε μπορούσε

τίποτα άλλο να κάνει να την αλλάξει, να τη γλυκάνει, να την ξεφύγει, να την ξεγελάσει, να ξεγελάσει τον εαυτό της — τίποτα. Μονάχα να την κοιτάζει κατάματα.

Απόλυτη απελπισία... Απ' αυτή την επίγνωση κρέμασε τότες την ύπαρξη της και τη δικαιολογία της υπαρξής της. Και βύζαξε το φαρμάκι της αψηλής περηφάνιας πως μπορούσε να την κοιτάζει κατάματα — τη ζωή και τη μοίρα της, «με την άφοβη τώρα περηφάνια της απέραντης ορφάνειας», όπως είπε ο ποιητής.

Ολόγυρα της εκείνον τον καιρό λυσομανούσε ο μεγάλος, ο φοβερός παγκόσμιος πόλεμος. Οι άνθρωποι πεινούσαν κ' εκεί, κρυώνανε, είχαν όλοι τους να θρηνήσουν κάποιο δικό τους που χάσανε, που κάθε μέρα χανότανε κάποιος. Τόση δυστυχία να 'ναι στον κόσμο, η Μαργαρίτα το δε με κάποια κατάπληξη στην αρχή. Είδε τους ανθρώπους, σάμπως να 'ρχόντανε τώρα κοντύτερα της, με τα βάσανα τους κι αυτοί, με τον πόνο τους, με τα δάκρυα τους. Και δυσφόρησε, σάμπως να 'ρχόντανε να της καταπατήσουν την Ιερή περιοχή της μοναχικής της απελπισίας. Δεν ήταν μαζί τους. Δεν τους ήθελε συντρόφους της δυστυχίας. Ξεχώρισε τον εαυτό της, με το δικό της πόνο και τη δική της τη μοίρα, απ' όλους τους άλλους, με τα βάσανα τους που της φαινόταν περαστικά και τα λογάριαζε ανάξια, με τα δάκρυα τους που δεν ήτανε παρά δάκρυα φοβισιάρικα. Θα 'θελε να 'μενε μόνη, όπως πρώτα. Χωρίς φόβο και χωρίς ελπίδα, όπως πρώτα.

Το κύμα ωστόσο της δυστυχίας και του χαλασμού την έζωνε απ' ολούθε, την έφτανε κάθε μέρα. Τα παιδάκια στο σκολειό, με τα τρομαγμένα μηνύματα τους, της φέρνανε κάθε μέρα τον αντίλαλο του. Ήτανε πολλά που οι γονείς τους, τ' αδέρφια τους, άλλοι δικοί τους, είχανε κιόλας βαφτιστεί στη φωτιά, πέθαναν της πείνας, σκοτώθηκαν στον πόλεμο, τους σκότωσαν οι Γερμανοί, τους πήραν στα στρατόπεδα, άλλοι φύγανε, χαθήκανε ξαφνικά — και τα παιδάκια δεν έλεγαν που. Αυτήν την εμπιστεύονταν της τα 'λεγαν όλα — θέλαν όλα να της τα πούνε:

— Ναι, Μαργαρίτα... τό 'πε ο πατέρας μου... Και καθώς ήταν έτσι μικρούλα δεν την λέγαν δασκάλα, Μαργαρίτα μονάχα.

Της λέγαν τα δικά τους, για το σπίτι τους που δεν είχαν ψωμί, που δεν είχαν φωτιά. Φέρνανε τα νέα για τους Γερμανούς που σκοτώνανε, που σκοτώνανε πάλι και χτες και προχτές — και ποιους σκότωσαν και ποιους έχουν πιάσει. Και λέγανε τα παιδιά και για τους κακούς, τους μαυραγορίτες που θησαυρίζανε με την πείνα του κόσμου, για τους μεγαλουσιάνους και τους αρχόντους μέσα στην πόλη και πως ήτανε κι αυτοί με τους Γερμανούς. Και δεν καθόντανε πια με τα χέρια σταυρωμένα πάνω στον ατράνταχτο θρόνο της πατροπαράδοτης τάξης. Είχανε βγει και βαρούσαν κι αυτοί, άλλοι στα κρυφά, άλλοι με τα χέρια των Γερμανών, άλλοι φανερά. Η «Σάλπιγξ» έγραφε κάθε φορά να τους σκοτώσουν όλους. Η κυρία Αντιγόνη συμφωνούσε ολόψυχα, προτιμώντας άλλωστε τούς ξανθούς καλοθρεμμένους γερμαναράδες από τους ψωραλέους νομάρχες του ελληνικού κράτους. Κι ο γνωστός μας λοχαγός ο Λιαράτος, είχε πάλι φανατιστεί με τις μηδαμινότητες του όχλου που τολμούσαν να σηκώνουν κεφάλι, έγινε αρχηγός των «Ταγμάτων Ασφαλείας» στην πόλη κι ανεβοκατέβαινε στη γερμανική κομαντατούρα. Τα παιδάκια τα ξέραν όλα. Ξέραν όλα τα νέα των ανταρτών στα βουνά, ξέραν όλα τα τραγούδια της Αντίστασης. Και ζούσαν κι αυτά την ελπίδα των ανθρώπων για έναν κόσμο καλύτερο με το τέλος αυτού του πολέμου.

Η Μαργαρίτα τ' άκουγε που της τα λέγαν και χαμογελούσε — πικρά στην αρχή. Ύστερα, σιγά-σιγά, αν ήτανε πολύ τρομαγμένα τους έλεγε κάτι να ξεθαρρέψουν — τους έλεγε

αυτά που θέλαν ν' ακούσουν. Αν ήτανε κάποιος πολύ λυπημένο, το 'παιρνε αυτή να το γαληνέψει, τ' αγκάλιαζε κι άκουγε την καρδούλα του να χτυπάει κοντά στή δική της. Αν ήτανε πάλι χαρούμενα και ξεφώνιζαν και κοροΐδευαν τούς Γερμανούς, πάλι θα 'πρεπε να 'ναι μαζί τους. Και μια φορά, δε μπορούσε να κάνει κι αλλιώς, τους είπε μέσα στην τάξη, πως την είχε κι αυτή την ίδια ελπίδα που 'χαν όλοι οι άνθρωποι μ' αυτόν τον πόλεμο που κοντεύει πια να τελειώσει κ' οι Γερμανοί τσακίζονται τώρα παντού και θα τσακιστούνε για πάντα και θα φύγουνε κι από κει και τότε...

Εκείνη τη μέρα γύρισε σπίτι ταραγμένη. Μέσα στη μικρή κάμαρη που γνώρισε το δικό της μαρτύριο, σταύρωσε τα χέρια κι αναλογίστηκε για πρώτη φορά τη δυστυχία των ανθρώπων στα τέσσερα πέρατα του κόσμου και τότε και πρώτα και πάντα. Και την ελπίδα. Και πως λουλουδιάζει και γίνεται θέληση των ανθρώπων να τραβήξει η ζωή παραπέρα... Κι αν είχε κι αυτή μια μικρούλα ελπίδα μέσα στη μεγάλη ελπίδα των ανθρώπων; Κουταμάρες... Μα της τριβέλιζε πια το μυαλό...

Η αυλή των Περδικάρηδων γειτόνευε πίσω με την αυλή των Στουρναίων. Ταπεινής σειράς άνθρωποι, φτωχοί μεροκαματιάρηδες, δεν αξιωθήκανε ποτές περισσότερο από την καλημέρα τους. Ο πατέρας ήτανε τσαγκάρης, πεθαμένος από χρόνια. Η μάνα ξενοδούλευε ν' αναστήσει τα δύο ορφανά που της άφησε, ώσπου πέθανε κι αυτή. Η κόρη τους η Αγγελικούλα, συνομήλικη με τη Μαργαρίτα, είχε μεγαλώσει μαζί της. Μαζί πήγανε στο δημοτικό, μαζί κ' ύστερα ως τον καιρό που 'φυγε η Μαργαρίτα. Από τότε πια δεν τις αφήσανε να ξαναΐδωθουνε.

Η ξερολιθιά του μεσότοιχου της αυλής είχε γκρεμιστεί κ' οι κότες της Στούρναϊνας μπαίνανε στην αυλή των Περδικαράϊων. Η Αγγελικούλα πηδούσε κάθε λίγο το χώρισμα, τάχα να τις μαζέψει. Ήθελε να ξαναδεί τη Μαργαρίτα. Βλέποντας την αυτή πηδούσε από πάνω και βρισκότανε κι αυτή στην αυλή. Έτρεχε κοντά της ανοίγοντας της τα χέρια. — Μαργαρίτα, ακουγόταν από πάνω η φωνή. Κάποιος απ' όλους την είχε παραμονέψει πάλι.

— Ορίστε. Τα χέρια της πέφταν σα μαραμένα. Τα μάτια της γυρνούσαν στην Αγγελικούλα γεμάτα δάκρυα.

— Έλα, χρυσό μου, μια στιγμούλα πάνω. — Αύριο, Αγγελικούλα, ναι;

— Αύριο, έλεγε κ' ή Αγγελικούλα κ' ήτανε κι αυτή λυπημένη.

Έτσι γινότανε κάθε καλοκαίρι. Γυρίζοντας τώρα ένα απόγευμα από το σχολειό της η Μαργαρίτα τράβηξε και στάθηκε μπροστά στην πόρτα της Αγγελικούλας. Η καρδιά της χτυπούσε πολύ δυνατά. Στάθηκε μια στιγμούλα ακόμα, αναποφάσιστη, ύστερα χτύπησε. Κανένας δεν πήγε ν' ανοίξει. Έσκυψε το κεφάλι και γύρισε πίσω, πήγε στο σπίτι.

Νύχτες και νύχτες το 'χε σκεφτεί, το γιατί θα πήγαινε, γιατί θα πήγαινε τώρα. Είχε σχεδιάσει το τι θα της έλεγε γι' αυτή την επίσκεψη, είχε πολύ προσπαθήσει να μαντέψει πως τάχα θα της φερνόταν εκείνη, πως θα τη δεχόταν, τι θα της έλεγε, τι θα γινόταν κατόπι. Όλα παίρνανε μέσα στο νου της τη σημασία τεράστιου γεγονότος. Δεν ήτανε μονάχα το πρώτο βήμα προς τους ανθρώπους. Ήταν μαζί και κάτι άλλο — κι όλα μαζί ήτανε κάτι πολύ περισσότερο. Ο] αδελφός της Αγγελικούλας, ο Νικόλας ο Στούρνος, ήτανε κομμουνιστής από τους πρώτους σ' αυτή την πόλη κι όλα αυτά τα χρόνια βρισκότανε στην εξορία πρώτα, ύστερα στο στρατόπεδο. Η Μαργαρίτα το 'ξερε. Και πήγαινε τώρα σ' αυτή την πόρτα να χτυπήσει.

Και δεν της άνοιξαν, κανένας δεν ήρθε να της ανοίξει της Μαργαρίτας. Ξαναπήγε κι άλλο βράδυ, πάλι κανένας δεν άνοιξε. Δεν ήτανε μέσα ή την είδε και δεν την ήθελε πια; Ξαναδόθηκε για λίγο στην παλιά της απελπισία. Αφέθηκε να ξαναβουλιάξει μέσα σ' αυτήν, να ξαναβρεί την αταραξία του τίποτα. Και τρώμαξε πως δεν μπορούσε πια να τη βρει. Η γκρεμισμένη ξερολιθιά του μεσότοιχου που τη χώριζε από κείνο το σπίτι, η πόρτα που δεν της άνοιξαν, η Αγγελικούλα που δεν την ήθελε, ο Νικόλας, που 'τανε κομμουνιστής, κ' οι άνθρωποι που δυστυχούσανε γύρω τους μ' αυτή τη μεγάλη ελπίδα στην καρδιά — τη βασανίζανε πια μέρα και νύχτα. Από τώρα κ' ύστερα θα 'τανε πολύ χειρότερα γι' αυτήν. Μόνη, κατάμονη πάλι — και χωρίς την απελπισία.

Ένα βράδυ, γυρίζοντας από το σκολειό της, ανέβηκε στο δωμάτιο της, άφησε την τσάντα της και κάθισε κει περιμένοντας να νυχτώσει. Κοιμηθήκανε μέσα στο σπίτι — αυτή κατέβηκε στην αυλή. Έβρεχε. Πήδησε — την πήδησε επιτέλους την γκρεμισμένη ξερολιθιά — και μπήκε στην αυλή της Στούρναινας. Ένα μικρό φως έφεγγε στο παράθυρο, κόκκινο, σα ματωμένο, γλυκό. Στάθηκε μέσα στη βροχή και το κοίταξε. Όλα μοιάζανε μ' όνειρο. Χτύπησε με το δάχτυλο της το τζάμι.
— Ήρθες; είπε η άλλη και της έπιασε τα χέρια, σα να την περίμενε πάντα.
Τίποτ' άλλο δεν έγινε.

Λίγο-λίγο, βράδυ με βράδυ, μαζί με την παλιά κοριτσίστικη φίλία που ξαναρχότανε, μέσα στο μικρό δωμάτιο με το κόκκινο φως, ξεθαρρεύαν η μια με την άλλη. Τελειώνοντας το σκολειό της η Μαργαρίτα τραβούσε κάθε βράδυ τρία βήματα παραπάνου και πήγαινε πρώτα λιγάκι σ' αυτήν. Ξαναμιλούσαν εκεί για τα ίδια μηνύματα που φέρναν και τα παιδιά στο σκολειό, για τον πόλεμο, για τα μέτωπα, για το μεγάλο ξεσήκωμα των ανθρώπων, για τη Ρωσία. Ο Νικόλας μέσα σ' αυτά βρισκόταν πάντα στη μέση, βρισκότανε πάντα μπροστά τους. Η Αγγελικούλα τα χαιρόταν όλα με χορτάτη καρδιά. Η Μαργαρίτα μ' αχόρταγη δίψα — ως αργά τη νύχτα κάποτε.
— Μη βγεις καλύτερα απ' την πόρτα, έλεγε η Αγγελικούλα — η αστυνομία δεν την καλόβλεπε πια.

Βγαίνανε μαζί στην αυλή κ' η Μαργαρίτα πηδούσε πάλι το γκρέμισμα. Κι όταν ο Νικόλας, με την κατάρρευση των Ιταλών ξέφυγε κι αυτός απ' την εξορία, και γύρισε κρυφά κ' έμεινε μέσα στην πόλη, η Αγγελικούλα της το 'πε το μυστικό — την άνοιξη του 1944 δεν είχε τίποτα να της κρύψει.

— Και ξέρεις... Του 'πα και του Νικόλα...

— Και τί;

— Για σένα, ντε...

— Για μένα;

— Ναι, του το 'πα — στάθηκε μια στιγμή και την κοίταξε με τ' αγαθά της τίμια μάτια — του το 'πα. Πως είσαι δική μας.

Η Μαργαρίτα άπλωσε και της έπιασε τα χέρια.

— Ναι, είπε γρήγορα, σα να ξερίζωνε την καρδιά της. Έγειρε υστέρα το κεφάλι της πάνω στο μεγάλο στήθος της Αγγελικούλας κι άφησε τα δάκρυα της να τρέχουν....

Εκείνη τη νύχτα κοιμήθηκε μέσα σ' ένα ατέλειωτο όνειρο από κυνηγητά και γλυτωμούς, μέσα σε τόπους άγνωστους, ματωμένους, ήμερους, άγριους, όμορφους, μ' ανθρώπους πού κλαίγανε, βογκούσαν, φωνάζανε, πέφτανε και σηκώνονταν και γελούσαν κι

αλάλαζαν, μιλιούνια ανθρώπους ολόγυρα της. Η μορφή του Νικόλα πήγαινε κ' ερχόταν και ξαναρχόταν ανάμεσα τους. Και κάποτε στάθηκε, λέει, και την κοίταξε:

— Εσύ 'σαι, Μαργαρίτα;

— Ναι.

— Δική μας;

— Σου το 'πε η Αγγελικούλα;...

Την πήρε απ' το χέρι και χαθήκανε μέσα στ' όνειρο, μέσα στα μιλιούνια, πιασμένοι απ' το χέρι.

Από χρόνια δεν τον είχε ξαναδεί. Τον θυμόταν, όπως ήτανε μικρός, με μια μεγάλη κουρεμένη κεφάλια, ξυπόλυτος και με μια κόμματα στα χέρια. Το πρωί που ξύπνησε είχε ακόμη μια τελευταία εντύπωση πως κρατούσε μέσα στην αγκαλιά της αυτήν την κεφάλια. Μισόγυμνη ακόμα, πετάχτηκε πάνω και χωρίς να ξέρει γιατί κοιτάχτηκε στον καθρέφτη. Μπορεί και να μην ήτανε τόσο άσχημη... Μέσα στην ανοιξιάτικη μέρα, το όνειρο την κρατούσε σφιχτά, το κορμί της τρανταζόταν κάθε λίγο, ένα δειλίασμα ξεχυνότανε στην καρδιά της. Ήτανε, λοιπόν, τόσο μεγάλο πράμα να 'τανε «δική μας»;

— Και τι είπε ο Νικόλας, Αγγελικούλα; τη ρώτησε το βράδυ.

— Ναι, είπε κάτι. Κ' είπε και για σένα... Λοιπόν, ο Νικόλας θα 'φευγε πια. Και θα πήγαινε

και κείνη μαζί του — στο βουνό. Λοιπόν αυτό — θα πήγαινε και κείνη μαζί του. Και τ' άλλο — θέλεις να 'ρθεις μαζί μας; Μπορείς αν θέλεις, είπε ο Νικόλας.

— Όχι, αποκρίθηκε γρήγορα σαν να 'ταν έτοιμη. Θα μείνω εδώ...

Μια στιγμή σταμάτησε. Ένας κόμπος ανέβηκε στο λαιμό της, έσφιξε τα δόντια της, έσμιξε τα φρύδια, όλο το πρόσωπο της σκοτείνιασε:

— Όχι, ξανάπε. Θα μείνω εδώ. Κανένας δε με ξέρει. Μπορώ να κάνω πολλά. Να του πεις να μου δώσει...

Τ' όνομά του μονάχα δεν είπε. Η Αγγελικούλα την τράβηξε στην αγκαλιά της κι άφησε τα δάκρυα της και τρέχαν. Αυτή δεν έκλαψε.

Ύστερα, οι δυό τους μαζί κουβαλήσανε νύχτα το μικρό πολύγραφο στο κατώι. Και προτού να φύγουν ένα βράδυ, η Αγγελικούλα φώναξε τη Μαργαρίτα στην αυλή τους... Ο άνθρωπος με τη μεγάλη κεφάλια στεκότανε δίπλα της. Ένωσε το χέρι της να τρέμει μέσα στη ζεστή χερούκλα που το ' σφίγγε δυνατά. Αυτός είδε τα μάτια της, δυό μεγάλα μάτια που λάμπανε μέσα στο σκοτάδι:

— Και, λοιπόν, γεια σου Μαργαρίτα... Δεν είπε τίποτα. — Όταν γυρίσουμε...

Της εφάνηκε λόγος φτωχός, πενιχρός για κείνη την ώρα.

— Εγώ δε χρειάζομαι τίποτα πια...

Της άφησε το χέρι κι ακούμπησε τα δικά του πάνω στους ώμους της. Την πείραξε πού 'τανε ψηλότερος της. Τάνυσε το κορμί της ακέραιο, άπλωσε τα χέρια της και δεν τρέμαν καθόλου — του χάιδεψε το κεφάλι. Έτσι όπως την κράταγε από τούς ώμους την τράβηξε και την φίλησε. Η Αγγελικούλα, λίγο πιο πέρα, έβλεπε κ' έκλαιγε.

— Χαίρε, συντροφίσα Μαργαρίτα.

— Χαίρε Νικόλα, δικέ μου Νικόλα. Αγγελικούλα χαίρε...

Ύστερα — ένας μικρός, ένας μπόμπιρας τόσος δα, στέκεται το βράδυ πίσω απ' τη γκρεμισμένη ξερολιθιά και της δίνει το στένσιλ. Μέσα στα έξη φαντάσματα που

στριφογυρίζουν τη μέρα στο δίπατο σπίτι των Περδικάρηδων, ακόμα ένα φάντασμα σαλεύει τώρα μέσα στη νύχτα. Ο μικρός πολύγραφος δουλεύει αθόρυβα — ένα θρούχ μονάχα της οργαντίνας κάθε φορά. Και της φτάνει τόσο της Μαργαρίτας για να ξανακούει μέσα στην καρδιά της την ίδια φωνή — χαίρε Μαργαρίτα, συντροφίσα Μαργαρίτα. Όμορφα νοικοκυρεμένα ετοιμάζει το πακέτο που θα 'ρθει τ' άλλο βράδυ να το πάρει ο μικρός — εκεί στην ξερολιθιά του μεσότοιχου. Ένα παιδί που χαμογελάει και της κλείνει το μάτι:

— Εντάξει Μαργαρίτα.

— Αύριο βράδυ.

— Στις 7;

— Όχι, στις 7.30 να 'ρθεις.

— Δε θα 'ρθω εγώ, θα 'ρθει ο γέρος. Στη γωνιά του σκολείου...

Μέσα σ' αυτόν τον καιρό, η ξαδέρφη η Φωτεινή πέθανε από καρδιακή προσβολή πάνω σε μια κρίση υστερίας. Ο θείος ο Στέφανος έπεσε κι αυτός στο κρεβάτι απόπληκτος. Ήτανε ο καιρός που ο κόσμος ολόκληρος αλάλαζε με τις νίκες στη Ρωσία, σ' όλα τα μέτωπα, με το τέλος του πολέμου που κόντευε. Η οικογένεια είχε τις δικές της καινούργιες περιπλοκές; Η κληρονομιά της Φωτεινής κ' η φροντίδα για τον Στέφανο. Οι καβγάδες φτάσανε πάλι στ' άκρα, μ' όλο που η κληρονομιά της Φωτεινής ισοδυναμούσε με το μηδέν κ' η φροντίδα για τη Στέφανο ήτανε κι αυτή τιποτένια — πολύ λίγα πράγματα χρειαζότανε πια. Ύστερα από πολλά βρέθηκε τέλος σωστό να κληρονομήσει η Μαργαρίτα τη Φωτεινή κ' η μάνα της να φροντίζει το Στέφανο. Η Μαργαρίτα δεν είχε καμιά αντίρρηση για όλα αυτά — απολύτως καμιά, όπως είπε. Φαινότανε έτσι πως θα ησύχαζαν πια, όταν ένα καινούργιο περιστατικό έφερε την πιο μεγάλη αναστάτωση. Η θεία Κατερίνα ανακάλυψε πως από το σεντούκι της Φωτεινής λείπανε δυο μαξιλάρια, ένα λινό τραπεζομάντηλο, κ' ένα βάζο από πορσελάνη. Στ' όνομα του «παιδιού» ζήτησε με φοβερές κατάρες να 'ρθουνε πίσω τα κλοπιμαία. Όλοι τους αρνήθηκαν την κατηγορία. Ο θείος Στέφανος, σαν κατάκοιτος έμεινε έξω από κάθε υπόνοια. Από τους άλλους όλους, κατάρες και βρισιές διασταυρώθηκαν με τους πιο φοβερούς όρκους. Μα σα δεν έβγαине τίποτα, φαινόταν με τον καιρό να ξεχνιέται κι αυτό.

Ο κατάκοιτος Στέφανος ωστόσο εξομολογήθηκε μυστικά στην Κατερίνα πως τα πολύτιμα είδη κλέφτηκαν μέσα στο σπίτι και κλέφτηκαν υστέρα από το θάνατο της Φωτεινής του. Ήταν σίγουρος πέρα για πέρα, η ίδια του τα χε δείξει λίγο πριν απ το θάνατο της. Όσο γι' αυτόν, να της πει την αλήθεια, πολύ φοβόταν για το Βασίλη. Η θεία Κατερίνα μίλησε τότες και με το Βασίλη.

— Και γιατί να τα κλέψω τα μαξιλάρια; είπε ο φιλήσυχος αστρονόμος. Εγώ μονάχα λίγο ρακί χρειάζομαι. Η Μαργαρίτα μου το δίνει.

— Σου το δίνει;

— Και βέβαια, περηφανεύτηκε αυτός. Καλό το κορίτσι.

— Καλάθια... Και που τα βρίσκει για να σου δώσει;

— Ξέρω γω που τα βρίσκει; Μια φορά έχει...

Η θεία Κατερίνα βάλθηκε τότες να ψάχνει μέσα στο σπίτι μοναχή της και κρυφά από τους άλλους. Έψαξε πρώτα στις Αντιγόνης — τίποτα. Ύστερα στον Περικλή — πάλι τίποτα. Ξανάψαξε στην κασέλα της Φωτεινής, μα γελάστηκε — δεν ήταν. Άλλες δυό

φορές στο δωμάτιο του Βασίλη – μήτε κει δεν ήταν.

— Είναι, είναι, μέσα στο σπίτι, 'γω που στο λέω, φώναζε ο Στέφανος.

Θυμήθηκε τ' άνοιγμα στο ταβάνι π' ανέβαιναν οι μαστόροι στη στέγη. Πήρε τη σκάλα κι ανέβηκε πάνου, στο χώρισμα του ταβανιού και της στέγης, ξέσχισε τα χέρια της, κόντεψε να σκοτωθεί, μήτε κει δεν ήταν τίποτα — έκρυψε μόνο τα χέρια της να μη τα δούνε. Και κάθε μέρα από τότες, απ' το πρωί ως το βράδυ, τρύπωνε μέσα στα δωμάτια των αλλουνών, κοίταζε κάτω απ' τα κρεβάτια τους και τα στρώματα, κάτω απ' τις σκάλες, από τους «γίκους» — τους σωρούς με τα σκεπάσματα και τα ρούχα — σ' όλο το σπίτι.

Όταν βρήκε το μικρό πολύγραφο μέσα στην κασέλα του κατωγιού, απόμεινε ξαφνιασμένη. Τέτοιο πράμα δεν είχε ξαναδεί στη ζωή της, δεν ήξερε τι είναι. Ήταν σίγουρη μόνο πως δε βρισκότανε μέσα στο σπίτι — τίνος ήταν; Και τα σωληνάκια; Ξεβίδωσε ένα, το μελάνι της μουντζούρωσε τα χέρια — μυστήριο πράμα. Άνοιξε τα πακέτα, σκέτο χαρτί. Ένα κερόχαρτο της έκαμε την πιο μεγάλη εντύπωση — ήταν αχτύπητο ακόμα. Η Μαργαρίτα το 'χε πάρει την περασμένη μέρα και θα το τελειωνε την ίδια νύχτα.

Το φως ήτανε λιγοστό μέσα στο κατώι. Η Κατερίνα πήρε το κερόχαρτο, σκέπασε τ' άλλα προσεχτικά, όπως ήταν, κι ανέβηκε πάνου. Κλείδωσε την πόρτα της, έβαλε τα γυαλιά της και καταπιάστηκε να διαβάσει τα γράμματα. Μια-δυό αράδες της φτάνανε — μιλούσαν για τους Συμμάχους, βρίζαν τους Γερμανούς. Άφησε το διάβασμα και πάσκιζε να καταλάβει — δεν καταλάβαινε τίποτα.

Ξαφνικά σα να φωτίστηκε ό νους της.

— ...Και που ξέρω εγώ που τα βρίσκει; Μια φορά έχει...

-Έχει...

Έβαλε το χαρτί στον κόρφο της κ' έτρεξε να βρει τον Περικλή. Τον πήρε και τον έφερε στο δωμάτιο. — Όστε, έτσι λοιπόν με τις λίρες;

— Ποιες λίρες πάλι, της είπε βαριεστημένος. Γι' αυτό μ' έφερες εδώ;

— Ας τα αυτά Περικλή... Τις λίρες, σου λέω...

— Κατερίνα τρελάθηκες... Τι λίρες μου κοπανάς εδώ πέρα;

— Τις εγγλέζικες τις λίρες και ξέρεις εσύ... Κούνησε το κεφάλι του και σηκώθηκε να φύγει.

Αυτή τον άρπαξε από το μπράτσο.

— Περικλή, σου λέω πως τα ξέρω — είδα με τα μάτια μου.

Αυτός τίναξε το χέρι του, ήθελε νά φύγει, τρελάθηκε ολότελα η κακομοίρα. Αυτή έβγαλε από τον κόρφο της το κερόχαρτο και του το 'βαλε μπροστά στα μάτια.

— Κι αυτό; Δεν είναι λίρες εγγλέζικες; Και τα κρύβετε από μένα και τα τρώτε μοναχοί σας. Μου τα 'πε εμένα ο Βασίλης... από μεθυσμένο μαθαίνεις...

Ο Περικλής πήρε το κερόχαρτο στά χέρια του. Στέρωσε τα γυαλιά του, βάλθηκε κι αυτός να διαβάσει — σήκωσε τα μάτια του και την ξανακοίταξε.

— Τι είν' αυτό βρε Κατερίνα;

— Τώρα πες μου πως δον είναι δική σου δουλειά.

— Δεν καταλαβαίνω τίποτα, της είπε και μια την κοίταζε, μια πάσκιζε να διαβάσει πιο κάτω. Η Κατερίνα ξαφνιάστηκε με τον τρόπο του.

— Δεν ξέρεις, αλήθεια;

— Όχι, σου λέω... Που το βρήκες αυτό;

-Έλα.

Τον πήρε και κατεβήκανε στο κατώι. Αυτός κοίταζε σα χαμένος, ύστερα σήκωσε τα μάτια του και την κοίταξε καλά-καλά.

— Όχι, Όχι. Κατερίνα, αυτά δεν είναι λίρες.

— Εμ τι 'ναι κάνε;

— Κακή φωτιά, πολύ κακή — δεν καταλαβαίνω... Της έπιασε το χέρι. Μην πεις τίποτα σε κανέναν.

— Τι θα κάνεις;

— Μην πεις μοναχά...

Ήταν έτσι ταραγμένος πού φοβήθηκε κι αυτή.

— Καλά — δε λέω.

Αυτός πήρε το κερόχαρτο, τ'δ δίπλωσε, τράβηξε γραμμή για το γραφείο του Μητροπολίτη και του μήνυσε με το διάκο που στεκόταν απόξω για μια εντελώς ιδιαίτερη ακρόαση.

Μπήκε, κάθισε, κοίταξε την πόρτα κ' έδωσε το χαρτί στον Σεβασμιότατο. Αυτός διάβασε τις πρώτες αράδες, σταμάτησε, σήκωσε τα μάτια του και τον κοίταξε.

-Ε, ναι, είπε αδιάφορα. Είναι των κομμουνιστών, αυτά που βγάζουν. Που το βρήκες;

— Των κομμουνιστών, Σεβασμιότατε, ακριβώς.

— Και λοιπόν, τι; Κάθε μέρα τέτοια.

— Κάθε μέρα;

— Τι έπαθες Περικλή; Τι σε νοιάζει εσένα;

— Ξέρετε που τα τυπώνουν, Σεβασμιότατε;

— Κανένας δεν τους ξέρει, ούτε μπορούν να τους βρουνε.

— Λοιπόν, Σεβασμιότατε, μάλιστα, κάθε μέρα. Εγώ ξέρω που τα τυπώνουν.

Ο Μητροπολίτης κατέβασε τα φρύδια και τον κοίταξε καλά.

— Αυτό θα 'ταν πολύ ενδιαφέρον. Πως μπορείς να το ξέρεις;

— Σεβασμιότατε, Σεβασμιότατε, αυτά τα χαρτιά τυπώνονται σπίτι μου.

Ο άγιος πατήρ δε μπόρεσε να κρατήσει τα γέλια:

— Πάει, τρελάθηκεο Περικλής ο Περδικάρης...

Δυστυχώς όχι... δεν είχε τρελαθεί καθόλου. Κάθισε και του τα 'πε όλα, για τα μαξιλάρια, για το Στέφανο, για το ρακί του Βασίλη, για την Κατερίνα, για τη Μαργαρίτα κι όσο τα 'λεγε τόσο το πρόσωπο της αυτού Σεβασμιότητας γινότανε σκυθρωπότερο. Στο τέλος του είπε:

— Άφησε μου το εδώ αυτό το χαρτί και μην ανησυχείς εσύ... Μόνο να μην πείτε τίποτα σε κανέναν...

Ο Περικλής έφυγε ησυχασμένος, ο Σεβασμιότατος ωστόσο ανησυχούσε στα σοβαρά.

Αυτή η υπόθεση μπορούσε να του κοστίσει πολύ ακριβά — οι Περδικάρηδες ήτανε δικοί του άνθρωποι — τρέχα γύρευε να τα ξεμπλέξεις με τους Γερμανούς. Το ίδιο μεσημέρι φώναξε στο γραφείο του το διευθυντή της αστυνομίας για μια επείγουσα εθνική υπόθεση. Επιθυμούσε, όπως του είπε, να του την εμπιστευθεί προσωπικά. Κατά τη γνώμη του δεν έπρεπε να γίνει καθόλου θόρυβος. Η Μαργαρίτα θα του 'δινε εύκολα τα ονόματα των κομμουνιστών, μπορούσαν κιόλας να μη το φανερώσουν καν πως τους τα 'δωσε αυτή. Όλο να παρουσιαστεί σα μια επιτυχία της αστυνομίας πού τούς είχε ανακαλύψει.

Ο Διευθυντής της αστυνομίας συμφώνησε πέρα για πέρα, έδωσε την υπόσχεση του να ενεργήσει με μυστικότητα και με σύνεση, φίλησε το σεβασμίο χέρι και σαν βρέθηκε μοναχός του ξανασκέφτηκε καλύτερα την υπόθεση. Προτιμούσε να κανονίσει τη δουλειά μοναχός του απευθείας με τούς Γερμανούς όταν το κορίτσι θα του 'δινε τα ονόματα — για φαντάσου όμως, αδερφέμου, που πήγαν και τον τρύπωσαν τον πολύγραφο;...

Το βράδυ η Μαργαρίτα δεν γύρισε σπίτι. Ο Περικλής κ' η Κατερίνα είπαν το μυστικό τους και στους άλλους και ξανάρχισαν και βρίζονταν — για τα δικά τους, πάλι, τα ίδια, και κανένας δεν το στοχάστηκε πως μπορεί να το 'χανε παραδώσει «το παιδί» τους στο θάνατο.

Το πρωί μαθεύτηκε πως από την ελληνική αστυνομία πήρανε τη Μαργαρίτα στη Γκεσταπό. Το ίδιο βράδυ μαθεύτηκε σ' όλη την πόλη πως τη βασανίζανε κι αυτή δεν έλεγε τίποτα. Το σκοινί της ανάκρισης άρχιζε και τελείωνε σ' αυτήν. Η Αυτού Σεβασμιότης είχε εκτεθεί στα μάτια των Γερμανών. Ο διευθυντής της αστυνομίας λύσσαξε για την γκάφα του — γιατί να πιστέψει και να βιαστεί να την πιάσει — ένα τέτοιο φαρμακωμένο τέρας;

Τότε το κατάλαβαν πια κ' οι Περδικάρηδες — την είχανε παραδώσει στους Γερμανούς. Ήταν η τελευταία πράξη της ζωής τους, να θανατώσουν το ίδιο τους το παιδί. Πολύ γρήγορα πέθανε, πρώτος ο θείος Στέφανος. Κάτω από το στρώμα του βρέθηκαν τα μαξιλάρια και το τραπεζομάντηλο. Το βάζο το 'χε κρύψει μέσα στο στρώμα του — κ' είχε γίνει κομμάτια. Αργότερα, μέσα σε λίγον καιρό πέθαναν και οι άλλοι, η Κατερίνα, η Αντιγόνη, ο Περικλής. Τελευταίος απ' όλους ο θείος Βασίλης, αφού σβαρνίστηκε κάμποσο, αδέσποτος πια, στα καπηλειά της πολιτείας, μεθώντας, βρίζοντας, το νεκροθάφτη, τους Γερμανούς, το Μητροπολίτη και κλαίγοντας για τη Μαργαρίτα του.

Γι' αυτήν όλα τέλειωσαν πολύ-πολύ γρήγορα — τα μαρτύρια, οι ανακρίσεις, η δίκη. Είχε, λέει, ένα χαμόγελο στα χείλια όλον αυτόν τον καιρό, ένα φως μέσα στα μάτια και τα 'κανε μεγαλύτερα ακόμα — ομορφότερα ακόμα. Ήταν όμορφα τα μάτια σου, Μαργαρίτα!...

Την τελευταία στιγμή, μπροστά στο απόσπασμα, γύρισε τα μάτια κατά την πόλη που τη σκέπαζε ακόμα η καταχνιά. Ένας κόσμος από τρελούς, υστερικούς, εκφυλισμένους και ληστές γκρεμιζόταν, μαζί με τα σαράβαλα σπίτια τους — όλη η πολιτεία της παρακμής που τη γέννησε. Το πικρό χαμόγελο της οικογένειας ανέβηκε στα χείλια της κ' έκανε μη το χέρι της εκείνη την αόριστη χειρονομία που είπε ο παπάς σα ν' αποδίωνε την εικόνα: — Καληνύχτα ντε!... — Φώναρ!...

Πίσω από τις μεγάλες κορφές της Πίνδου ανεβαίνει ο ήλιος. Ξημερώνει σε λίγο. Ο Νικόλας κ' η Αγγελικούλα, ο καινούργιος κόσμος! Σε σας γυρίζει η τελευταία σκέψη όσο κρατάει ακόμα μέσα στ' ανοιγμένο κρανίο ο τελευταίος σπασμός της ζωής: — Φκιάξτε τον, έναν καλύτερο κόσμο!...